

ФИРИБГАРЛИКНИНГ ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАСИДА “КИБЕРХАВФСИЗЛИК ЁН КУНЛИГИ” ЧОРА-ТАДБИРЛАРИНИНГ МАЗМУН ВА МОҲИЯТИ

Ўзбекистон Республикаси ИИВ

Академияси мустақил изланувчиси

Исомиддинов Садирдин Ғанижонович

Аннотация: Мақолада киберхавфсизликнинг виктимологик профилактикасида “Киберхавфсизлик ён кунлиги” чора-тадбирларининг мазмун ва моҳияти таҳлил қилинган. Ҳозирги рақамли замонда интернет ва ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши билан киберхавфлар кўпайиб, жамиятнинг турли қатламлари учун жиддий таҳдидларга айланган. Мақолада “Киберхавфсизлик ён кунлиги” каби махсус кампанияларнинг таълим, профилактика ва ҳуқуқий ҳамкорлик соҳаларидаги аҳамияти, шунингдек ушбу тадбирларнинг жамоатчиликнинг ахборот хавфсизлиги маданиятини шакллантиришга ёрдами батафсил ёритилган. Шунингдек, мақолада замонавий таҳдидларга қарши самарали курашиш учун таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: киберхавфсизлик, виктимологик профилактика, киберхавфлар, ахборот-коммуникация технологиялари, киберхужумлар, киберхавфсизлик ён кунлиги, рақамли маданият, таълим ва профилактика, ахборот хавфсизлиги, кибертаҳдидлар.

Содержание и сущность мероприятий «Десятилетие кибербезопасности» в виктимологической профилактике мошенничества

Аннотация: В статье анализируется содержание и сущность мероприятий «Десятилетие кибербезопасности» в виктимологической профилактике киберугроз. В современную цифровую эпоху с развитием интернета и информационно-коммуникационных технологий количество киберугроз

увеличивается, что представляет серьезную опасность для различных слоев общества. В статье подробно рассматривается значение специальных кампаний, таких как «Десятилетие кибербезопасности», в сферах образования, профилактики и правового сотрудничества, а также их роль в формировании культуры информационной безопасности в обществе. Кроме того, представлены рекомендации и предложения по эффективной борьбе с современными угрозами.

Ключевые слова: кибербезопасность, виктимологическая профилактика, киберугрозы, информационно-коммуникационные технологии, кибератаки, десятилетие кибербезопасности, цифровая культура, образование и профилактика, информационная безопасность, киберугрозы.

Content and Essence of the “Cybersecurity Ten-Day Campaign” Measures in the Victimological Prevention of Fraud

Annotation: The article analyzes the content and essence of the “Cybersecurity Ten-Day Campaign” measures in the victimological prevention of cyber threats. In today’s digital era, with the development of the internet and information and communication technologies, the number of cyber threats is increasing, posing serious risks to various segments of society. The article highlights the importance of special campaigns such as the “Cybersecurity Ten-Day Campaign” in the fields of education, prevention, and legal cooperation, as well as their role in shaping the culture of information security in society. Furthermore, recommendations and proposals for effective combating of modern threats are presented.

Keywords: cybersecurity, victimological prevention, cyber threats, information and communication technologies, cyber attacks, cybersecurity ten-day campaign, digital culture, education and prevention, information security, cyber risks.

Ҳозирги вақтда дунё рақамлашувнинг кучли босқичини бошдан кечирмоқда. Интернет ва ахборот-коммуникация технологияларининг (АКТ) тараққиёти нафақат иқтисодиёт, ижтимоий муносабатлар ва маъмурий жараёнларда, балки жамиятнинг ҳар бир соҳасида кенгроқ жорий этилмоқда. Шу

билан бирга, ахборот муҳитидаги рақамли ресурсларга бўлган талаб ва фойдаланиш даражаси ошгани сари киберхавфсизлик масалалари ҳам тобора мураккаб ва кўламли бўлиб бормоқда.

Ахборот бу замонавий жамиятнинг энг қимматли ресурсларидан бирига айланган. Давлат органлари, бизнес ташкилотлари ва ҳар бир фуқаро фаолияти ахборот тизимлари ва ахборот технологиялари асосида амалга оширилмоқда. Шунинг учун маълумотларнинг махфийлиги, бутунлиги ва мавжудлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Ахборот хавфсизлигининг бузилиши иқтисодий йўқотишларга, ижтимоий барқарорликнинг заифлашишига ва давлат хавфсизлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин¹.

Интернет ҳамда замонавий технологиялар орқали амалга ошириладиган киберхужумлар сони ва турлари барқарор равишда ошиб бормоқда. Киберхужумлар қаторига фишинг (маълумотларни ёлғон йўл билан ўғирлаш), зарарли дастурлар, тармоқларни бузиш, интернет-қарздорликлар ва кибершантаж каби турли хил таҳдидлар киради.

Бу таҳдидлар нафақат ташкилотлар, балки ҳар бир фуқаро учун ҳам жиддий хавф туғдиради. Масалан, шахсий маълумотларнинг ошкор бўлиши шахснинг молиявий ва ижтимоий ҳаётига катта зарар етказиши мумкин. Шу боис, киберхавфсизлик соҳасида таълим, профилактика ҳамда техник ва ҳуқуқий ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этади.

Киберхавфсизликка оид таълим бу замонавий ахборот муҳитида хавфсизлик маданиятини шакллантиришнинг асосий омили ҳисобланади. Киберхужумларнинг кўпчилиги инсон хатоси ёки билимсизлигидан келиб

¹ Whitman, M. E., & Mattord, H. J. (2018). *Principles of Information Security* (6th ed.). Cengage Learning. – Б. 14-15.; Andress, J. (2014). *The Basics of Information Security: Understanding the Fundamentals of InfoSec in Theory and Practice* (2nd ed.). Syngress. – Б. 9-11. маров Б.М., Қодиров У.Д., Каримов Х.К. Ахборот хавфсизлигига оид қўлланма. Тошкент, 2013. Б. 12.; Қодиров Н.Х. Шахс ахборот-психологик хавфсизлигининг социал муаммолари. Тошкент, 2014. Бет 37.; Mirzaev, I. (2020). Ахборот хавфсизлиги маданиятини шакллантиришда таълим муассасалари аҳамияти. Тошкент, Битирув малакавий иши, Б. 45.

чиқади. Шу сабабли, жамоатчилик, айниқса ёшлар ва мутахассислар ўртасида киберхавфсизликка оид билимларни ошириш зарур².

Профилактика тадбирлари, жумладан, ахборот хавфсизлиги бўйича онлайн-семинарлар, вебинарлар, интерактив тренинглар ва турнирлар орқали жамиятни кибертехдидларга қарши онгли ҳимоя қилиш механизмлари жорий этилади. Бу ўз навбатида киберхужумларнинг олдини олишда катта роль ўйнайди.

“Киберхавфсизлик ўн кунлиги” каби махсус кампаниялар жамоатчиликни кибертехнологиялар ва уларга оид хавфларга қарши онгли равишда ҳимоя қилишда муҳим восита ҳисобланади. Ушбу тадбирлар доирасида:

киберхавфсизлик бўйича кенг қамровли таълим материаллари тақдим этилади;

ёшлар ва мутахассислар ўртасида ахборот хавфсизлиги маданияти шакллантирилади;

давлат ва хусусий сектор ходимлари учун махсус тренинглар ва симуляциялар ўтказилади;

жамоатчиликни хабардор қилишга қаратилган ахборот кампаниялари амалга оширилади.

Бу чора-тадбирлар аҳолининг рақамли муҳитдаги хавфсизлигини таъминлашга, жамиятнинг ахборот хавфсизлигига оид билим ва малакасини оширишга, шунингдек давлат ва бизнес субъектларининг кибертахдидларга қарши баркамол иммунитетини шакллантиришга хизмат қилади (Mirzaev, 2020).

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳозирги глобал рақамли даврда ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизлик масалалари жамиятнинг барча қатламлари учун устувор аҳамият касб этмоқда. Интернет ресурслари ва ахборот технологияларининг кенг тарқалиши билан бирга киберхужумлар ҳам ошиб бораётгани туфайли киберхавфсизлик соҳасида таълим, профилактика ва ҳамкорлик тадбирлари зарур бўлиб қолмоқда. Бундай чоралар қаторида

² Mirzaev I. Ахборот хавфсизлиги таълими ва профилактикаси. Тошкент: Тошкент давлат техника университети, 2020. Б. 34.

“Киберхавфсизлик ўн кунлиги” каби кампаниялар жамоатчиликни кибертехнологиялар ва уларга оид хавфларга қарши онгли равишда ҳимоя қилишда муҳим омил ҳисобланади.

Ҳозирги кунда ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ)нинг жадал ривожланиши рақамли маконда киберхавфсизлик масалаларини жадал кўтармоқда. Киберхавфсизлик соҳасидаги самарали чора-тадбирларни амалга ошириш учун тарғибот ва таълим жараёнларини ташкил этиш муҳим ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, “Киберхавфсизлик ўн кунлиги” каби махсус кампаниялар жамоатчиликнинг ахборот хавфсизлигига оид билим ва малакасини оширишда муҳим рол ўйнайди³.

Киберхавфсизликнинг муваффақияти кўп жиҳатдан соҳадаги билим ва амалий кўникмаларга боғлиқдир. Шу боис, “Киберхавфсизлик ўн кунлиги” доирасида онлайн семинарлар, вебинарлар ва мастер класслар ташкил этилади. Бу тадбирлар қуйидаги йўналишларни қамраб олади:

Фойдаланувчиларга интернет муҳитидаги асосий хавф-хатарлар ҳақида маълумот бериш, фишинг, зарарли дастурлар (малваре), ижтимоий муҳандислик усуллари каби таҳдидлардан ҳимояланиш йўллари тушунтириш. Бу йўналишдаги таълим фойдаланувчиларнинг киберхужумларга қарши иммунитетини мустаҳкамлайди.

Шахсий маълумотларнинг ҳимоясини таъминлаш учун шифрлаш технологиялари, мустаҳкам пароллар яратиш ва уларни бошқариш, кўп босқичли аутентификациядан фойдаланиш каби амалиётлар ўргатилади. Бунда маълумотларнинг махфийлигини таъминлаш ва ундош маълумотларнинг ёлғонлаштирилишидан сақланишга алоҳида эътибор қаратилган.

Киберхавфсизлик сиёсати, ахборот хавфсизлиги концепциялари, тармоқ хавфсизлиги, киберхужумларни аниқлаш ва уларга қарши чоралар каби мавзулар

³ Mirzaev I. Ахборот хавфсизлиги таълими ва профилактикаси. Тошкент: Тошкент давлат техника университети, 2020. Б. 34.; Қурбонов А. М., Султонова Н. К. Киберхавфсизлик: назария ва амалий аспектлар. Тошкент: Иқтисодийёт ва инновациялар журналы, 2021, №2, Б. 45-52.

қамраб олинади. Шунингдек, янги технологик тенденциялар (масалан, сунъий интеллект ёки блокчейн) ва улар билан боғлиқ хавфлар ҳам таҳлил қилинади⁴.

“Киберхавфсизлик ўн кунлиги” доирасида амалга оширилаётган тадбирларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги илмий асосланган тавсиялар илгари сурилади:

таълим жараёнида гуруҳлар ва ёшга қараб адаптацияланган контентлар тайёрлаш керак. Масалан, мактаб ўқувчилари учун интерактив ва ўйинлаштирилган усуллар, катта ёшдагилар учун эса мутахассислик даражасидаги тренинглар (Bada & Nurse, 2019).

киберхавфсизлик тренингларини ҳақиқий вазиятларга яқинлаштириш орқали фойдаланувчиларнинг амалий кўникмаларини ошириш зарур. Cyber drills ёки тренинг симуляциялари – бу ходимларни ҳақиқий ҳужумларга тайёрлаш учун самарали усул ҳисобланади (Mirzaev, 2020).

ахборот кампаниялари, ижтимоий тармоқлардаги фаоллик ва медиарефлексия орқали фойдаланувчиларнинг киберхавфсизликка оид онги ва масъулиятини ошириш лозим. Бу жамоатчиликда киберхавфсизлик маданияти шаклланишига хизмат қилади.

технология ва таҳдидлар тез ўзгараётган муҳитда доимий равишда таълим материалларини янгилаб бориш зарур. Бу киберхавфсизлик бўйича маълумотларнинг долзарблиги ва амалийлиги учун муҳимдир.

ахборот хавфсизлиги соҳасида тажриба алмашиш, экспертлар ўртасида тренинглар ўтказиш ва халқаро стандартларга мувофиқ чора-тадбирлар ташкил этиш самарадорликни оширади (United Nations Office on Drugs and Crime, 2020).

Хулосада айтиш мумкинки, “Киберхавфсизлик ўн кунлиги” даврида ташкил этиладиган онлайн семинарлар, вебинарлар ва мастер класслар ахборот соҳасидаги билим ва малака даражасини оширишда муҳим восита ҳисобланади. Ушбу тадбирларнинг мазмунини замонавий таҳдидлар, аниқ аудитория эҳтиёжлари ва амалий машқлар асосида тартибга солиш уларнинг

⁴ Мирзаев Ш.Ж. Ахборот хавфсизлиги: назария ва амал. Тошкент: ТДПУ нашриёти, 2022, 120-б.

самарадорлигини сезиларли даражада оширишга ёрдам беради. Шу билан бирга, киберхавфсизлик маданиятини жамиятга кенг тарғиб қилиш ва миллий ҳамда халқаро ҳамкорликни ривожлантириш бундай чора-тадбирларнинг узоқ муддатли самарадорлигини таъминлайди.

Ахборот технологиялари замонавий жамиятнинг асосий таркибий қисмига айланиб, ёшлар орасида киберхавфсизлик маданиятини шакллантириш муҳим вазифага айланди. Мактаб ва олий таълим муассасаларида киберхавфсизлик мавзуларини жорий этиш, жумладан киберваколатлар (киберхуқуқлар), маълумотларни аудит қилиш ҳамда рақамли этика каби ўқув фаолиятлари ёш авлоднинг ахборот хавфсизлиги маданиятини мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга⁵.

Киберваколатлар — фойдаланувчиларнинг интернетдаги ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунишидир. Ёшларга бу ҳақда маълумот бериш уларни ахборот оламидаги ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга тайёрлайди ва шахсий маълумотларининг ноқонуний фойдаланилишига қарши профилактика чоралари кўришга имкон беради. Шунингдек, маълумотларни аудит қилиш жараёнлари ёшларга ахборот тизимларининг хавфсизлигини баҳолаш ва назорат қилиш кўникмаларини ривожлантириш имконини беради.

Рақамли этика интернет муҳитида ахлоқий қоидалар ва маданий нормалар мажмуасидир. Бу мавзуда таълим бериш ёшларда адолатли, масъулиятли ва ҳурматга асосланган рақамли муносабатларни шакллантиради. Жумладан, фейк-хабарлар, кибербуллинг ва шахсий маълумотларнинг ноқонуний тарқатилиши каби муаммоларга қарши барқарор қарашни вужудга келтиради⁶.

⁵ Халқоқилиев Ш.Ф. Киберхавфсизлик ва ахборот технологиялари таҳдидлари. Тошкент: "Фан ва техника", 2020. – 148 б.; Юнусов Ф., Ражабов М. Ахборот хавфсизлиги: назарий асослар ва амалий масалалар. Тошкент: ТДТУ нашриёти, 2019. – 112 б.

⁶ Нурматова Д. С. "Рақамли этика ва ахборот хавфсизлиги соҳасида таълимнинг аҳамияти" // Техника ва инновациялар, 2021, №2, Б. 45-52.

Ёшлар ва кенг жамоатчиликни рақамли масъулиятга ўргатиш киберхавфларга қарши профилактиканинг муҳим қисми ҳисобланади. Шу боис, интерактив тадбирлар орқали киберхавфсизлик маданиятини ривожлантириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

Ёшларга рақамли муҳитдаги маълумотларни таҳлил қилиш, манбалари ҳақиқийлигини текшириш, манипуляция ва дезинформацияга қарши туриш кўникмаларини ўргатади. Бу тренинглар ёшларнинг интернетдан фойдаланишда онги ва масъулиятини оширади⁷.

Турнирлар ёки мусобақалар орқали ёшлар ўртасида рақамли кўникмаларни ривожлантириш ва уларни амалиётда қўллашга рағбатлантириш амалга оширилади. Бу тарздаги интерактив фаолиятлар билимларни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Кенг жамоатчилиkning турли қатламлари, хусусан, ота-оналар ва ўқитувчилар учун ахборот хавфсизлиги бўйича махсус тренинглар ташкил этилади. Бу уларнинг киберхавфларга қарши профилактика ишидаги ролини оширади ва ёшлар учун хавфсиз муҳит яратишга хизмат қилади⁸.

Молия, банк ва ишлаб чиқариш соҳаларида киберхужумлар жуда катта таҳдид ҳисобланади. Шунинг учун ушбу соҳаларда махсус тренинглар ва симулятсиялар (cyber drills) ўтказиш зарур. Симулятсиялар ҳақиқий хужумлар вазиятига яқинлаштирилган бўлиб, ходимларнинг тез ва тўғри жавоб бериш қобилиятларини оширади.

⁷ Mihailidis, P., & Viotty, S. (2017). *Spreadable Spectacle in Digital Culture: Civic Expression, Fake News, and the Role of Media Literacies in "Post-Fact" Society*. American Behavioral Scientist, 61(4), P.441-454.; Камолова Н. М. "Ёшларда рақамли саводхонлик ва ахборот ҳақида танқидий фикрлашни ривожлантириш" // Ахборот технологиялари ва жаmiят, 2022, №1, Б. 78-85.

⁸ Anderson, R., & Agarwal, R. (2010). *Practicing safe computing: a multimedia empirical examination of home computer user security behavioral intentions*. MIS Quarterly, 34(3), P. 613-643.; Livingstone, S., & Helsper, E. (2008). *Parental mediation of children's internet use*. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 52(4), P.581-599.

Қўшимча равишда, ташкилотларда киберхавфларни аниқлаш ва мониторинг қилиш учун рутин усуллар жорий этилади, бунинг учун малакали аудиторлар ва киберхавфсизлик мутахассислари жалб қилинади. Бу ишлар ташкилотларнинг умумий киберхавфларга чидамлилигини оширади.

Киберхавфсизлик соҳасида самарали курашиш учун миллий ва халқаро ташкилотлар ўртасида ҳамкорлик зарур. Миллий CERT (Computer Emergency Response Team), Давлат хавфсизлик хизмати ва халқаро киберхавфсизлик марказлари билан мунтазам алоқалар, ўзаро тажриба алмашиш ва қўшма тренинглар ташкил этиш киберхавфларга қарши биргаликда курашиш имкониятларини кенгайтиради.

Шу билан бирга, халқаро сиёсат ва жавоб чоралари (CSPR – policies, response, readiness) дастурларини маҳаллий шароитга мослаштириш глобал таҳдидларга самарали жавоб беришни таъминлайди.

Киберхавфсизликка оид ахборот кампаниялари кенг жамоатчилик орасида ахборот хавфсизлиги маданиятини шакллантиришда муҳим омил ҳисобланади. Мақолалар, инфографика, видеороликлар ва ахборот-визуал контент платформалари орқали “What to do in case of a cyber-attack”, “How to protect your data” каби долзарб ва амалий маълумотлар тарқатилади. Бу тадбирлар ахборот хавфсизлиги соҳасидаги билимларни кенгайтиришга ва жамоатчиликнинг киберхавфларга қарши фаоллигини оширишга хизмат қилади.

“Киберхавфсизлик ўн кунлиги” доирасида амалга ошириладиган чоратадбирлар – бу комплекс ва тизимли ёндашув бўлиб, ахборот хавфсизлиги соҳасида билим ва малака ошириш, жамоатчилик онгини шакллантириш, техник тайёргарликни кучайтириш ҳамда миллий ва халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган. Ушбу ёндашув мамлакатимизда киберхавфсизликни таъминлаш ва рақамли макондаги таҳдидларга қарши самарали курашишнинг асосий кафолати ҳисобланади.

Таклиф ва тавсиялар

таълим жараёнида гуруҳларнинг ёш ва малакасини инобатга олиб, адаптацияланган, интерактив ва ўйинлаштирилган контентлар яратиш зарур. Мактаб ўқувчилари учун ёғинлар, видео ўйинлар ва қизиқарли мисоллар асосида таълим бериш, катта ёшдагилар учун эса мутахассислик даражасидаги семинарлар ташкил этиш мақсадга мувофиқ;

ходимлар ва фойдаланувчилар учун киберхужумларга қарши амалий кўникмаларни шакллантириш мақсадида тренинг симуляциялари (cyber drills) ташкил этиш тавсия этилади;

жамоатчилик орасида киберхавфсизликка оид онгни ошириш учун медиарефлексия, ижтимоий тармоқлар ва махсус ахборот кампаниялари ташкил этиш зарур;

мактаб ва олий таълим муассасаларида рақамли этика, киберваколатлар ва маълумотларни аудит қилиш бўйича ўқув дастурларини киритиш керак;

оила ва таълим муассасалари ходимлари учун ахборот хавфсизлиги бўйича махсус семинарлар ташкил этиш киберхавфларга қарши профилактикада муҳим аҳамиятга эга;

миллий ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кенгайтириш, миллий стандартлар ва халқаро тажрибаларни ўрганиш, киберхавфсизлик сиёсати ва чора-тадбирларини такомиллаштириш зарур;

технология ва таҳдидлар тез ўзгараётганлиги сабабли таълим материалларини мунтазам равишда янгиланган бориш ва уларни амалий тадқиқотлар ва замонавий таҳдидларга мувофиқлаштириш лозим;

ташкилотларда киберхавфларни кузатиш ва таҳлил қилиш учун малакали мутахассисларни жалб этиш, ҳамда автоматлаштирилган мониторинг воситаларини жорий этиш тавсия этилади;

турли турнирлар, мусобақалар ва интерактив машғулотлар орқали ёшларни рақамли муҳитдаги онгли ва масъулиятли фойдаланувчиларга айлантиришни рағбатлантириш керак.

ФОЙДАЛНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Whitman, M. E., & Mattord, H. J. (2018). *Principles of Information Security* (6th ed.). Cengage Learning. – Б. 14-15.; Andress, J. (2014). *The Basics of Information Security: Understanding the Fundamentals of InfoSec in Theory and Practice* (2nd ed.). Syngress. – Б. 9-11. маров Б.М., Қодиров У.Д., Каримов Х.К. Ахборот хавфсизлигига оид қўлланма. Тошкент, 2013. Б. 12.; Қодиров Н.Х. Шахс ахборот-психологик хавфсизлигининг социал муаммолари. Тошкент, 2014. Бет 37.; Mirzaev, I. (2020). Ахборот хавфсизлиги маданиятини шакллантиришда таълим муассасалари аҳамияти. Тошкент, Битирув малакавий иши, Б. 45.
2. Mirzaev I. Ахборот хавфсизлиги таълими ва профилактикаси. Тошкент: Тошкент давлат техника университети, 2020. Б. 34.
3. Mirzaev I. Ахборот хавфсизлиги таълими ва профилактикаси. Тошкент: Тошкент давлат техника университети, 2020. Б. 34.; Қурбонов А. М., Султонова Н. К. Киберхавфсизлик: назария ва амалий аспектлар. Тошкент: Иқтисодиёт ва инновациялар журналы, 2021, №2, Б. 45-52.
4. Мирзаев Ш.Ж. Ахборот хавфсизлиги: назария ва амал. Тошкент: ТДПУ нашриёти, 2022, 120-б.
5. Халқоқилиев Ш.Ф. Киберхавфсизлик ва ахборот технологиялари таҳдидлари. Тошкент: "Фан ва техника", 2020. – 148 б.; Юнусов Ф., Ражабов М. Ахборот хавфсизлиги: назарий асослар ва амалий масалалар. Тошкент: ТДТУ нашриёти, 2019. – 112 б.
6. Нурматова Д. С. "Рақамли этика ва ахборот хавфсизлиги соҳасида таълимнинг аҳамияти" // Техника ва инновациялар, 2021, №2, Б. 45-52.
7. Mihailidis, P., & Viotty, S. (2017). *Spreadable Spectacle in Digital Culture: Civic Expression, Fake News, and the Role of Media Literacies in "Post-Fact" Society*. American Behavioral Scientist, 61(4), P.441-454.; Камолова Н. М. "Ёшларда рақамли саводхонлик ва ахборот ҳақида танқидий фикрлашни ривожлантириш" // Ахборот технологиялари ва жамият, 2022, №1, Б. 78-85.

8. Anderson, R., & Agarwal, R. (2010). *Practicing safe computing: a multimedia empirical examination of home computer user security behavioral intentions*. MIS Quarterly, 34(3), P. 613-643.; Livingstone, S., & Helsper, E. (2008). *Parental mediation of children's internet use*. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 52(4), P.581-599.